Dvacáté století – je nač navazovat ?*

Nejprve si musíme upřesnit, co pro nás bude znamenat termín “navazování”, kterým jsem zaměnil původní slovo “převzít”. Bydlíme-li někde, ať už v nájmu nebo ve vlastním, a nechceme se stěhovat, můžeme celkem oprávněně předpokládat, že dům, kde pobýváme, se nezhroutí, že vydrží (a ovšem musíme dodat: pokud se nestane něco mimořádného a nenadálého). Každý dům i byt potřebují občas uvést do pořádku, něco opravit, obnovit nebo něčím vylepšit, něco nového přidat. Tomu však neříkáme “navatzování”, ale pouze údržba. Ve světě kolem nás je spousta věcí, s jejichž výdrží počítáme, ať už jde o skutečnosti “přírodní” anebo lidské, lidmi vytvořené nebo aspoň významně poznamenané (upravené apod.), ale na které nemáme téměř žádný nebo jen velmi malý vliv. Takové “věci” bereme většinou jen na vědomí a ve svých úmyslech, plánech a programech je prostě jen respektujeme. S některými však počítáme ve svých plánech do té míry, že jsme vysloveně interesováni na tom, aby co možná zůstávaly tak, jak jsou, nebo aby se vyvíjely tak, jak se vyvíjejí, a aby nadále směřovaly tam, kam zatím směřují. A pokud tomu nějak můžeme napomáhat, pamatujeme na to i ve svých plánech, a to nejen individuálních a soukromých, ale často i v plánech širších, veřejných, společenských a politických. Ovšem ani v tomto případě stále ještě nejde o “navazování” v pravém smyslu. Tážeme-li se po tom, co cenného lze z 20. století “převzít” ve století 21., jde nám spíše o to, co by bez nás nepřežilo, ale čeho by byla velká škoda, co by znamenalo nejen pro nás jednotlivce, ale pro celou naši společnost, ba dokonce pro celý svět povážlivou ztrátu. A právě o to bychom měli pečovat, aby k té ztrátě nedošlo, a navazovat na všechno to, co je k uchování pro nás cenné, ale ohrožené “věci” nezbytné.

Chtěl bych tedy hned na začátku našich úvah upozornit, že otázka, na kterou dnes máme hledat odpověď, sugeruje orientaci na to, co tu už bylo a je a co chceme převzít a zachovat. Není to zajisté otázka nesmyslná, ale její závažnost má své meze. Chceme-li se přestěhovat do většího bytu, považujeme za samozřejmé, že s sebou bereme vše nebo téměř vše. Ale když se stěhujeme do bytu o dost menšího, musíme se rozhodnout, s čím se rozloučíme. Lidé, kteří museli kvapně odejít do exilu, mohli s sebou brát jen nejnutnější. A právě v takové situaci můžeme zřetelně rozpoznávat, že nejdůležitější není to, co si s sebou bereme, ale kam a do čeho jdeme. A zase toto “do čeho” nesmíme redukovat jen na místo (byt, město, zemi atd.), “kam” odcházíme: jde především o to, jaké budoucnosti jdeme vstříc. Můžeme mít naprosto jasný program, že odcházíme do Rakouska, do Ameriky nebo do Austrálie, ale nevíme, co nás “tam” čeká, k čemu všemu dojde a s čím vším se budeme setkávat. A právě proto mám námitku pro otázce samé: vcházíme-li do 21. století (a já bych chtěl zdůraznit víc: vcházíme do třetího tisíciletí!), pak na prvním místě musí stát otázka, co na nás čeká, co k nám všem přichází a jak se s tím vším chceme setkávat (a tedy nejen “míjet”). – Jsem si ovšem dobře vědom toho, že i této formulaci leckdo nemusí správně rozumět. Jsme pod takovým obrovským tlakem dosavadní myšlenkové tradice, že to, co nás čeká, chceme zase jen redukovat na to, co je už nyní zde a co pro nás zítra a pozítří bude - třeba tíživou, anebo naopak vítanou – minulostí. Musíme tedy začít znovu a jinak: nechme zprvu stranou svou chuť, považovat se za lidi, kteří musí opustit svůj dosavadní dům, totiž 20. století, a přestěhovat se do nového, ještě málo obydleného a většinou neobydleného století 21. Soustřeďme se na to, zda si už jenom svým způsobem uvažování nebereme do těžkého batohu na svých zádech něco, co nám bude v novém století spíše překážet.

Leccos, co se nám “hodilo” ve století dvacátém, se nám třeba už dále hodit nebude. A možná také proto, že se to “hodilo” do situace, z níž se také chceme (a možná zejména máme, musíme) “vystěhovat”. Když totiž uvažujeme, co zachovat a co převzít v novém století, musíme také uvažovat o tom, co nezachovat a co rozhodně nepřevzít. Uvedu příklad: rovnováha vzájemného ohrožení zbraněmi, nebezpečnými pro všechny a pro všechno, dala vznik “studené válce”. Odtud také Patočkovo označení “20. století jako válka”. Máme v novém století opět počítat s něčím podobným? Současným vojensko-mocenským hegemonem jsou dnes nepochybně Spojené státy; ale jak mohou jaderné zbraně zastrašit nejen problematické režimy (to by bylo příliš jednoduché!), ale mezinárodně, ano globálně spolupracující teroristy? Máme dnes opravdu co dělat s nějakými novými “Hitlery”? Zdá se, že se staré klíče, ostatně už hodně rezavé, vůbec nehodí do nových zámků! Už není důležitá ani jejich zrezivělost, protože na ní nezáleží. Staré zkušenosti už v nových situacích nemusí platit. Má vůbec nějaký smysl chtít z 20. století něco přetahovat do staletí následujících? Neukazujeme tak, že vůbec nejsme schopni očekávané a připravit se na něco vskutku “nového”?

- - - - - - -

A pak tu jsou zkušenosti s historií, s dějinnými událostmi: století válek, ale také vynálezu rovnováhy v ohrožení, studená válka; narůstání rozporů mezi severem a jihem, ale také pokusy o jejich překonání a řešení

nejnaléhavějších problémů; první zřetelné příznaky toho, že naše zdroje jsou omezeny a že už dál nesmíme žít na dluh ani na účet budoucích, natož už dnes žijících; atd. Historie se však neopakuje a aplikace starých zkušeností v nových situacích nemusí fungovat – a to tím spíše, že každé v minulosti relativně úspěšné řešení bylo vždy zároveň kompromisem mezi quasi optimálním projektem a danými skutečnostmi (v nových situacích bude zapotřebí jiných kompromisů – příklady: Hitler – Stalin - Husejn a Bin Ladin ? - pokaždé něco jiného, ale: bylo by bývalo včasné vojenské řešení po obsazení Alsaska-Lotrinska, nebo po ánšlusu Rakouska, nebo nejpozději v době Mnichova vedlo k lepšímu uspořádání v Evropě a ve světě? k rychlejší demokratizaci Německa? Jakými výsledky se může vykázat intervence v rozpadajícím se carském Rusku proti tehdejším revolučním silám?). Tak co bych tak nejspíš převzal z 20. století? Snad Masarykovu myšlenku "nové Evropy". Ale i zde mám pochybnosti: bude sjednocená Evropa aspoň trochu podobná masarykovskému projektu? Masarykovi šlo o společenství menších, méně početných národů mezi dvěma nebezpečnými velmocemi, Německem a Ruskem. Můžeme říci, že dnes už pominulo nebezpečí z jejich strany? Byl bych býval pro zachování Československa, kdyby se bylo nerozpadlo. Tak nevím – z té historie 20. století bych toho moc nepřetahoval do 21. Spíše bych doporučoval velkou opatrnost.

- - - - - - -

zůstává otázka, co převzít – ale zároveň vždy platí, že vše, i to nejcennější a nejužitečnější, je zneužitelné – nejde tedy jen o přebírání a vybírání, ale vždy také
nemůžeme nic jen převzít, ale musíme na to "navazovat"a nějak s tím pracovat
daleko nejdůležitější bude to, co se nepřevezme, ale co bude nové – nicméně nové to může být jen tehdy, když se něco z toho starého převezme, a když se to převezme selektivně
nesmíme se stát otroky toho, co bylo – a někteří lidé to říkali už dříve – na ty musíme navazovat
ale ovšem v nové situaci, a tedy nikoli (zase) otrocky
Komenský – náprava – návrat do původní podoby
důležitější, než ptát se, co převzít, je otázka, co vylepšit, napravit, event. co nového zavést
rozhodovat se s ohledem na budoucnost, a nejen svou, ale na budoucnost příštích generací
život jde buď kupředu nebo upadá - ekologové
věčnost beze změny k lepšímu nestojí za nic
vše, co je nové a znamená zlepšení, je od Boha – úpadek je proti Bohu
je to těžké lidsky posuzovat, ale nikdy to nemůžeme brát bez posuzování
v každé době jsou lidé, kteří dovedou varovat, i když těm ostatním ještě nic takového nenapadá
lidé, kteří odsuzují "sociální inženýrství" – proti tomu pak staví laissez faire
vždy musíme pozorně analyzovat, co to vlastně ty setrvačnosti živí, zda to nejsme my, - ale musíme o nich vědět
ale vedle nich a proti nim jsou tzv. kontingence (lépe než "náhody")
zvláštní typ "náhod" – příležitosti
potřeba mít antény, vnímat, cítit, co se děje – to není žádná "věda"
lidé nevědí, ale mají "nálady" – ale nejde o ně, důležité jsou "tušáky" – a pak ovšem získat, přesvědčit další
příležitost je, musí být pro všechny – jednotlivec nestačí, ani skupinka – ty to jen musí začít a rozjet
příležitost je něco, co se nedá vypočítat, co visí ve vzduchu atd. – v dějinách to tak není
je možno čas promarnit, a příležitost se už nevrátí
Musíme ve svém životě a v přítomnosti soustředit naprostou většinu své pozornosti na to, kvůli čemu vše ostatní tu je a čím to teprve dostává smysl
v životě se leccos nahodí (náhoda), a je třeba toho využít, nenechat to uplavat
ani v šachu nemůžete všechno vypočítat, nezáleží to jen na vás – jen když ten druhý není neznalec
partie s Drbohlavem někdy v septimě nebo oktávě: to se nám nesmí stát, že nepoznáme, co máme udělat
mohou být doby, kdy nikoho nic nenapadá – v takové době asi dnes jsme
nikdy nesmíme svými tykadly pátrat – stále být připraveni, jako ty panny, neusnout
ta připravenost, to čekání – to je očekávání mesiáše, spasitele
spasení přichází tak, že o něm ještě nikdo nic neví
být otevřený je stákle ještě málo – ta tykadla musíme mít stále v práci
nejde na prvním místě hledat, co zachovat – teprve když poznáme, k čemu jsme povolání, budeme mít kritérium
ptát se co zachovat – ale nemít měřítko – je chyba (a ovšem měřítko tu není, abychom je "měli" k ruce)
v tomto století bychom se měli učit čekat na nové – opustit myšlenku kauzality jako výhradní způsob přicházející čas

(poznámky z poslechu mgf. záznamu, 30.11.2002)

- - - - - - -

AY, Heřmaň 12.10.02

Co cenného ze století 20. lze převzít ve století 21.

00

Nejprve bych se rád odvolal na dva naše politiky, resp. na dvě myšlenky, kterým dali – každý jiným způsobem – pevné místo v našem povědomí. A obě myšlenky těchto našich současných klasiků budu aplikovat na téma našeho retreatu, které chápu jako otázku. Za prvé: ta otázka byla naprosto, naprosto špatně položena! Tolik náš klasik Václav Klaus. A za druhé: nemám rád, když někdo klade tak přímo takové otázky! Potud mladý Pludek z Havlova Vyrozumění. A proto začnu kritickým zhodnocením otázky samé.

01

Upřesnění je nezbytné: jsou setrvačnosti, na které nemáme vůbec vliv nebo jen velmi malý, ale o většinu z nich se opíráme (ne o všechny) – tak zejména přírodní velkých rozměrů (horstva, nížiny, řeky, moře, mořské proudy, pokračování doby meziledové atd.), potom různé produkty, výrobky, výtvory a způsoby jejich výroby (tam ovšem připouštíme změny, pokud znamenají vylepšení: lepší cihly, lepší beton, lepší krytiny atd.; vynálezy a jejich aplikace – rakety a družice, počítače, mobilní telefony apod.). Tak tedy v tomto ohledu bych navrhoval převzít českou kotlinu i s horami, kterými je obklopena – to ovšem není nic z 20. století. A má bohužel také své nedostatky. Kdysi si někteří stěžovali, že nemáme moře, jen rybníky. Dnes však, když vidíme, jak se k nám stěhují Holanďané (včetně nizozemských Friesů) plni obav z tajících ledovců, a když jsme zažili víc než stoleté povodně jen z dešťů, zdá se nám i těch rybníků nějak moc (a jsme rádi, že nepocházejí z 20. století). Potud tedy, co převzít z přírody, i když někteří by se vrátili k zubrům, původním pralesům a snad i na stromy; já bych tak daleko nešel, ale u pouhého 290. století bych asi také nezůstával. Prý to dříve bylo ještě lepší. (Ovšem za mlada jsme např. našli kvetoucí bělozářku na barrandovských skalách a nechali ji tam dál kvést – kdepak ty časy jsou …!)

02

A pak tu jsou zkušenosti s historií, s dějinnými událostmi: století válek, ale také vynálezu rovnováhy v ohrožení, studená válka; narůstání rozporů mezi severem a jihem, ale také pokusy o jejich překonání a řešení nejnaléhavějších problémů; první zřetelné příznaky toho, že naše zdroje jsou omezeny a že už dál nesmíme žít na dluh ani na účet budoucích, natož už dnes žijících; atd. Historie se však neopakuje a aplikace starých zkušeností v nových situacích nemusí fungovat – a to tím spíše, že každé v minulosti relativně úspěšné řešení bylo vždy zároveň kompromisem mezi quasi optimálním projektem a danými skutečnostmi (v nových situacích bude zapotřebí jiných kompromisů – příklady: Hitler – Stalin - Husejn a Bin Ladin ? - pokaždé něco jiného, ale: bylo by bývalo včasné vojenské řešení po obsazení Alsaska-Lotrinska, nebo po ánšlusu Rakouska, nebo nejpozději v době Mnichova vedlo k lepšímu uspořádání v Evropě a ve světě? k rychlejší demokratizaci Německa? Jakými výsledky se může vykázat intervence v rozpadajícím se carském Rusku proti tehdejším revolučním silám?). Tak co bych tak nejspíš převzal z 20. století? Snad Masarykovu myšlenku "nové Evropy". Ale i zde mám pochybnosti: bude sjednocená Evropa aspoň trochu podobná masarykovskému projektu? Masarykovi šlo o společenství menších, méně početných národů mezi dvěma nebezpečnými velmocemi, Německem a Ruskem. Můžeme říci, že dnes už pominulo nebezpečí z jejich strany? Byl bych býval pro zachování Československa, kdyby se bylo nerozpadlo. Tak nevím – z té historie 20. století bych toho moc nepřetahoval do 21. Spíše bych doporučoval velkou opatrnost.

02

Tak co zbývá? Daleko důležitější je zřejmě ptát se, co je třeba vylepšit, překonat, co nového je třeba zavést a uskutečnit. Ta naše otázka je chybná, protože se soustřeďuje na uchovávání, konzervování, udržování jen stejném stavu. To je jednak sugestivní, jednak jednostranné a proto chybné. Daleko důležitější by bylo se ptát: co už nikdy nechceme znovu, čemu se vždycky budeme snažit zabránit? Zajisté bez jistých pevných základů nelze stavět žádný dům (lépe na skále než na písku). Ale cílem není skála, a cílem není ani pevně stojící dům. Bydlet chceme, abychom mohli lépe plnit své životní poslání. A to jistě nebude spočívat především v nějakém zachovávání toho, co už tu bylo a je, anebo co udělali lidé před námi. To je jen soubor v nejlepším případě někdy třeba i nezbytných okolností, to jsou jen předpoklady, ale nikdy zachovávání něčeho nemůže být smyslem a cílem života vůbec. Mám porozumění pro snahy rozumných ekologů, ale hned od počátku jsem ostře kritizoval heslo "záchovy života", "zachování přírodního prostředí", "udržitelnost života". Život buď narůstá a komplikuje se – anebo chřadne a poklesá na úrovni. Naším cílem musí být udržitelný rozvoj, tj. rozvoj, který není nerozumně divoký, nepočítající s budoucností. Ale bez rozvoje není žádná skutečná budoucnost, ale jen nastavovaná kaše. Bohužel tu vidím odpovědnost nás křesťanů, že stálým prázdným a bezmyšlenkovitým opakování slov o "věčném životě" jsme si neuvědomovali, že věčnost beze změny k lepšímu, bez ustavičného, nekonečného rozvoje nestojí za to, abychom o ni stáli. Měli jsme přece lépe vědět, že duše zachovaná pro neměnnou věčnost je ve skutečnosti ztracená, a že je ti, kdo se nestarají na prvním místě o svou duši, ale jsou připraveni ji ztratit pro druhé, pro lásku k příštím, budoucím lidem, že jen ti svou duši naleznou, aniž by ji utopili v nějakém stojatém, zahnívajícím rybníku.

03

Ale jak vidíte, nechci se otázce zcela vyhnout. A proto vycházím z toho, že je třeba vždycky navazovat na to, co kdysi bylo výsledkem pokusů překonat daný stav věcí. Obecně řečeno: navazovat na ty, kteří nechtěli jen uchovávat, ale s rozhodností chtěli napravovat, vylepšovat, překonávat. Musíme být velmi bdělí, když nás někteří lidé chtějí zaslepovat kritikou tzv. sociálního inženýrství a když znovu doporučují vyšeptalé, zastaralé "laissez faire". Setrvačnosti, trendy a tendence ovšem nelze prostě likvidovat (leda výjimečně, spíše lze některým předcházet, jako se předchází lavinám), ale je třeba s nimi počítat, když už tu jsou. Veškerou pozornost však je nutno soustředit na místa tzv. kontingencí, špatný český název je "náhoda". V životě se nám občas nahodí něco, co dovoluje provést a uskutečnit věci, které bychom si jinak nikdy nemohli vynutit. Na takové "náhody" je třeba být připraven – už jen na to, abychom je rozpoznali, když se neočekávaně "nahodí". Součástí, ba dokonce tou hlavní, velmi důležitou a naprosto nepominutelnou součástí takové připravenosti je sám způsob myšlení. A protože to spadá do kompetence oboru, kterému se celý život věnuji, totiž do kompetence filosofie, bude mi

snad prominuto, když se opět jen v několika málo bodech přidržím právě toho, čeho je dnes, na počátku 21. století na počátku 3. tisíciletí (neboť myslet ve staletích už dávno nestačí) zapotřebí našemu myšlení, má-li být náležitě připraveno.

04

První, čemu se musíme (a hlavně vy mladí musíte) všichni naučit a co opravdu bylo rozpoznáno v minulém století, je obrovský význam času, časovosti a tzv. časování (což je slovo poněkud nezvyklé, a proto by bylo nutno to blíže vyložit). Na rozdíl od celé dlouhé epochy dosavadního evropského myšlení si začínáme uvědomovat, že změny, události, děje jsou zásadně významnější, ale také původnější a hlubší než jakékoli trvání, zejména pak, že i velmi dlouhé trvání je stále ještě dějem, dějstvím, a že je umožněno a tak zčásti neseno mnoha ději a dějstvími základnějšími, hlouběji založenými. Jinak řečeno: musíme si plně uvědomit, že události nejsou jen něco, co se děje s ne-událostmi, ale že na událostech a na jejich událostných vzájemných reakcích, tedy na událostném dění je postaven celý svět, že celý svět je založen na dění, na proměnách. V tom spočívá smysl veškerého dění, ne v tom, co se mění málo a pomalu nebo snad dokonce, co se nemění vůbec (to pak jsou jen naše konstrukce).

05

Možná, že se vám zdá být absurdní mluvit o čase a událostném dění jako o něčem, čeho je třeba se držet a co je nutno domýšlet až do nejzazších důsledků. Musím to tedy ukázat z jiné strany, z jiného pohledu. Izraelská tradice vypracovala v prereflexi proroků chápání světa, v němž jsme jen příchozí, a pochopení života jako cesty, jako putování. Křesťané toto pojetí neopustili, ale pod vlivem helenismu mu ulomili hrot důrazem na hotový, daný, neměnný cíl této cesty, která končí tím, že se všechno usadí, zastaví, aby zůstalo opět a nyní už navždy beze změny. A závdavky této neměnné věčnosti hledali a nalézali už zde, v tomto světě a v tomto konkrétním (hlavně svém) životě. Díky tomuto principiálním kompromisu, který úzce souvisí s tendencí k synkrezi resp. synkretismu i v dalších oblastech, se křesťanství rychle rozšířilo a ovládlo velkou část Evropy a pak celého světa. Tento kompromis však byl hříchem otců, který zasahuje syny nejen do třetího i čtvrtého pokolení, ale už takových padesát až šedesát generací. A proto se za tyto vlekoucí se hříchy musíme kát; na místě je naše "pokání". Nestačí se omluvit, nestačí si ty chyby a myšlenkové, ale i životní hříchy jen uvědomit a připustit je. Je třeba se tohoto dědictví zbavit, vyvléci se z těch okovů, do kterých jsme upadli, protože jsme si nedali dost pozor na bludy řeckého myšlení. Musíme změnit způsob svého myšlení, musíme změnit své smýšlení: to je pravý, jedině správný překlad řeckého slova METANOIA, kterého si kdysi začali hojně užívat už první křesťané. To slovo znamená, že sice musíme i nadále myslit a užívat rozumu – NOYS -, ale ne v dosavadních vyježdených kolejích, ale že se z nich musíme dostat ven, že se musíme dostat na jinou kolej, někam vedle – to je smysl předpony a předložky META (tedy nikoli nad, jak to chybně vykládali ve středověku).

06

Dějinnost a dějiny začínají tam, kde si člověk začíná uvědomovat, že nemusí jít stále po stejných cestách, že může odbočit, rozhodnout se pro jinou cestu, a pokud tam žádná už prošlapaná není, že může jít i cestou málo prošlapanou a neprošlapanou, jen když jde správným směrem. V 21. století tedy především – jako ostatně v každém století – bude záležet na tom správném směru, a jenom okrajově nebo na druhém a třetím místě bude záležet na tom, zůstaneme-li v některých situacích při starých cestách nebo v jiných situacích budeme obtížně prošlapávat cesty nové. Ze 20. století pak pro nás budou směrodatní jen ti, kdo i tehdy prošlapávali směrodatní jen ti, kdo i tehdy prošlapávali nové cesty – ovšem pod podmínkou, že upřímně, zdůvodněně a na základě rozsáhlých vědomostí usilovali o to, co je správné. Nikde není řečeno, že to, co bylo správné v jejich situaci a pro ně, musí být neměnně správné také v naší situaci a pro nás. Jde o správnost, nikoli o neměnnost. Správnost a zejména pravda nejsou neměnné, nýbrž situační a oslovují svými výzvami každého člověka osobně.

07

Všechno, co bychom mohli z dvacátého století převzít do století 21., je ambivalentní, jako vůbec všechno v tomto světě. I toho nejlepšího vynálezu lze zneužít, ani ta nejlepší myšlenka není chráněna proti depravaci a úpadku. Vše, co trvá moc dlouho, musí být opravováno, udržováno a občas měněno a vylepšováno. To by měli vědět především protestanti, kteří ani církev nepovažují za jednou provždy danou a neměnnou, ale naopak vždy znovu potřebnou nejrůznějšího upravování a opravování: to je smyslem hesla "semper reformanda". A tak to platí i pro všechno ostatní: dvacáté století musí být reformováno. A to znamená: nikoli zapomenuto, ale kriticky ohledáváno a prověřováno, abychom si podle svého nejlepšího vědomí a svědomí mohli vybírat vždy to nejvhodnější a nejlepší pro cíle, které máme před sebou dnes my, a nevraceli se k těm cílům, které si před sebe stavěli lidé dvacátého století jen proto, že žili před námi, a jen proto, abychom v tom pokračovali. Nejenom jejich činy, ale i jejich cíle musíme kriticky posuzovat. Ale abychom to mohli činit, musíme je dobře znát a musíme ji opravdu rozumět. Bez toho, že bychom se k 20. století (a k ostatním, ještě starším věkům) vraceli, se od nich nikdy neosvobodíme, ale staneme se jejich otroky, ať o tom vědět budeme nebo nebudeme. Dějiny jsou jen tam, kde se vždy znovu otvírá svoboda. Je tomu tak proto, že Pravda přichází, aby vstoupila do dějin a aby se v dějinách a skrze dějiny rozmnožovala a prohlubovala. Dějiny zbavené svobody jsou zbavené smyslu, protože nedovolují, aby se v nich uskutečňovala pravda.

A tak bych uzavřel, že z dvacátého století bychom si měli odnést a přenést do století našeho (a do budoucích staletí) dobré znalosti toho, jak nejlepší lidé usilovali o svobodu ne pro svobodu, ale pro uskutečňování toho pravého, co má být uskutečněno, o prosazování a uskutečňování vyšší spravedlnosti, lepšího řádu a vposledu Pravdy.